

MÜSLÜMANLARIN İSA MESİH ANLAYIŞI: SAMUEL M. ZWEMER'İN PERSPEKTİFİ

Muhammed GÜNGÖR

Doç. Dr.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Assoc. Prof.

Kırıkkale University Faculty of Islamic Sciences

Department of Philosophy and Religious Studies

Kırıkkale, Türkiye

muhammedgungor.tr@gmail.com

orcid.org/0000-0002-1228-0869

Öz

Bu makalede, Samuel M. Zwemer'in Müslümanların Hıristiyanlık'taki İsa Mesih anlayışını nasıl betimlediği, dokümantasyon ve deskriptif yöntemler kullanılarak incelenmiştir. 20. yüzyılda Hıristiyan misyonerliğinin önde gelen savunucularından biri olan Zwemer, İslam'a yönelik eleştirileriyle tanınan bir oryantalist olarak, eserlerinde Müslümanların İsa Mesih anlayışını kapsamlı bir şekilde analiz etmiştir. Ona göre, Müslümanlar İsa'yı yalnızca Allah'ın bir kulu ve peygamberi olarak kabul ederler; dolayısıyla İsa'nın Tanrı'nın oğlu ve insanlığın kurtarıcısı olduğu yönündeki Hıristiyan inancını kesin bir şekilde reddederler. Hıristiyanlığın merkezinde yer alan enkarnasyon, kefaret ve diriliş doktrinlerini kabul etmeyen Müslümanlar, İsa'nın çarmıhta ölmediğini, Allah tarafından korunduğunu ve yalnızca bir peygamber olarak görev yaptığını savunurlar. Bu bağlamda, Hıristiyanlar için İsa'nın çarmıhtaki ölümü Tanrı'nın kurtuluş planının bir parçası olarak görülürken, Müslümanlar bu inancı hem saçma bulurlar hem de reddederler. Öte yandan Zwemer, Müslümanların İsa'nın yerine (Hz.) Muhammed'i koyarak, onu İsa'dan üstün gördüklerini ve (Hz.) Muhammed'in yaşamını İsa'ninkine benzetmeye çalıştıklarını ileri sürer. Bununla birlikte, Hıristiyanlık'ta kutsal bir sembol olan haç, Müslümanlar açısından Hıristiyan inancının yanlışlığını temsil eder. Müslümanlar, haç sembolüne duydukları derin bir nefretle bu sembolü sapkınlık olarak görürler. Zwemer'e göre, Müslümanların İsa Mesih'i reddetmesi ve haç sembolüne yönelik olumsuz tutumları, İslam ve Hıristiyanlık arasındaki en önemli ayrışma noktalarından biridir. Sonuç olarak Zwemer, Müslümanların İsa Mesih anlayışını, Hıristiyanlığın İsa Mesih'e yüklediği yücelik ve temel öğretilerin ciddi bir çarpıtılması olarak değerlendirir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hıristiyanlık, Samuel M. Zwemer, İsa Mesih, Müslümanların İsa Anlayışı.

MUSLIM UNDERSTANDING of JESUS CHRIST: SAMUEL M. ZWEMER'S PERSPECTIVE

Abstract

This article examines how Samuel M. Zwemer depicted Muslims' understanding of Jesus Christ in Christianity, using documentation and descriptive methods. Zwemer, a prominent advocate of Christian mission work in the 20th century and a well-known Orientalist for his critiques of Islam, analyzed Muslims' understanding of Jesus Christ comprehensively in his works. According to him, Muslims regard Jesus merely as a servant and prophet of God and firmly reject the Christian belief that Jesus is the Son of God and the savior of humanity. Muslims deny the doctrines central to Christianity, such as incarnation, atonement, and resurrection. They argue that Jesus did not die on the cross but was instead protected by God and served only as a prophet. In this context, while Christians' view Jesus' death on the cross as part of God's divine plan for salvation, Muslims consider this belief absurd and reject it outright. Zwemer further claims that Muslims have replaced Jesus Christ with the Prophet Muhammad, elevating Muhammad above Jesus Christ and attempting to draw parallels between the lives and missions of the two figures. Moreover, the cross, a sacred symbol in Christianity, is perceived by Muslims as a representation of the fallacy of Christian belief. Muslims harbor deep resentment toward the symbol of the cross, viewing it as a sign of heresy. According to Zwemer, Muslims' rejection of Jesus Christ and their hostility toward the symbol of the cross are among the most significant points of divergence between Islam and Christianity. In conclusion, Zwemer interprets Muslims' understanding of Jesus Christ as a substantial distortion of the exalted status attributed to Jesus in Christianity and the religion's core teachings.

Keywords: History of Religions, Christianity, Samuel M. Zwemer, Jesus Christ, Muslim Understanding of Jesus.

Giriş

Hıristiyanlığın ve İslam'ın ortak değerlerinden biri ve muhtemelen en önemlisi "İsa"dır.¹ Aynı şahsın farklı şekillerde değerlendirilmesi bu iki dini birbirinden ayıran en önemli hususların başında gelir. İslam inancına göre babasız dünyaya gelmesi dışında sıradan bir insandan farkı olmayan ancak bir peygamber kabul edilen Hz. İsa, İsa Mesih olarak Hıristiyanlık inancının özünü oluşturan en önemli figür olarak karşımıza çıkar. Hıristiyanlarca peygamber kabul edilmemesi bir tarafa, görüntüsü itibarıyla bir insan olsa da esasen bir Tanrı olmasıyla dikkatleri üzerine çeker. Bu özelliğinden ötürü, Müslümanlar indinde bir insan olan "Hz. İsa", Hıristiyanların indinde Tanrı'nın bizatihi kendisi olan "İsa Mesih"tir.

Bu çalışmada Hıristiyanların Tanrı kabul ettikleri İsa'nın Müslümanlar tarafından nasıl anlaşıldığı Samuel M. Zwemer'in² (1867-1952) perspektifiyle tespit edilmeye çalışılmıştır.

¹ Bu çalışmada Kur'an'da ve İslam geleneğinde bahsedilen İsa için "Hz. İsa", İncillerde bahsedilen İsa için "İsa ya da İsa Mesih", Müslümanların ve Hıristiyanların tarihî bir figür olarak aynı kişiyi kastettikleri durumda ise yine "İsa" ifadeleri kullanılmıştır.

² Samuel M. Zwemer, 1867'de Hollanda kökenli bir ailenin çocuğu olarak ABD'de doğmuş ve güçlü bir Hıristiyanlık eğitimi almıştır. Reform Kilisesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, özellikle Arapça konuşulan ülkelerde misyonerlik yapmayı amaçlayan Zwemer, "Arabistan Misyonerliği"ni başlatmıştır. İlk faaliyetlerini Basra ve

Zwemer'in seçilmesinin nedeni gerek oryantalist gerek misyoner olarak İslam ülkelerinde Müslümanların arasında uzun yıllar yaşamış olup hem Hıristiyanlığı hem de İslam'ı iyi biliyor olmasıdır. İslam'ı ve Müslümanları konu edinen birçok eseri bulunan Zwemer, Hıristiyan misyonerlere İslam ve Müslümanlar hakkında pek çok bilgi vermiş, bu bilgiler arasında Müslümanların İsa'yı nasıl anladıklarına da değinmiştir. Bu bağlamda Zwemer, İslam inancındaki İsa'nın neden araştırılması gerektiğini şu sözleri ile izah etmiştir:

İslam, kutsal kitabında İsa Mesih'e yer veren tek dindir. Ancak aynı zamanda onun tanrılığını, kefareti ve her şeyin Rabbi olarak üstün konumunu inkâr eden tek dindir. Doğu'nun diğer kutsal kitaplarının hiçbirinde İsa'dan bahsedilmez. Yalnızca Kur'an ona yer verir, ancak bunu yaparken onun konumunu da değiştirir. Üzülerek kabul etmeliyiz ki Kurtarıcımızın yaşamı, kişiliği ve çalışmasıyla ilgili önemli bir gerçek neredeyse hiç yoktur ki İslam tarafından göz ardı edilmemiş, çarpıtılmamış veya inkâr edilmemiş olsun. Yine de Müslümanlar, İsa Mesih'i gerçek bir peygamber olarak kabul ederler. Kur'an'daki üç sure (Âl-i İmrân, Mâide ve Meryem) İsa Mesih ve onun yaptıklarına değinen atıflar nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. İsa Mesih'in İslam literatüründe bir yer edinmiş olması ve tüm Müslümanlar tarafından peygamberlerden biri olarak tanınması, onun [Hz.] Muhammed ile karşılaştırılmasını gerektirir ve Hıristiyan bir misyonerin her samimi Müslüman'a şu soruyu sorması için bir fırsat sunar: "Mesih hakkında ne düşünüyorsunuz?" Bu soru, hâlâ insanların ve milletlerin kaderini belirleyen bir sorudur. Ancak Müslüman kardeşlerimizin bu soruya yanıt vermesine yardımcı olmak için onların İsa hakkındaki inançlarını bilmemiz ve sahip oldukları tüm doğruları kabul ederek onları daha yüksek bir gerçeğe yönlendirmemiz gerekir. Müslümanların İsa'sı konusundaki bilgilerimiz Yeni Ahit'te açıklanan Mesih'in ihtişamını ve güzelliğini, onu yalnızca bir peygamber olarak tanıyanlara gösterebilmemizi sağlayacaktır. Ayrıca, diğer dinlerin incelenmesinin bu kadar yaygın olduğu bir dönemde, tüm Hıristiyanların [1912 yılı itibarıyla] iki yüz milyon Müslüman'ın, Rableri ve Kurtarıcıları hakkında ne düşündüğünü öğrenmeleri ilginç olacağı gibi yine tüm Hıristiyanların, Kur'an'daki ve İslam literatüründeki [İsa'nın] portresini İncil'de anlatılan İsa Mesih ile karşılaştırmaları da ilginç olacaktır.³

Bahreyn'de yürütmüş, burada Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. 1930'da Princeton İlahiyat Fakültesi'nde ders vermeye başlamış, emekliliğinde de vaaz ve yazılarıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Uzun yıllar misyonerlik yapan Zwemer, 1952'de 84 yaşında hayatını kaybetmiştir. Oryantalist yönüyle İslam ve Müslümanlara dair pek çok eser yazan Zwemer'in 40'tan fazla kitabı ve 100'den fazla makalesi bulunmaktadır. Zwemer, İslam'ı misyonerlik açısından ele alarak dünya çapında etkili bir isim olmuştur. "İslam'a Gönderilen Elçi" olarak tanınan Zwemer, yazılı eserlerin misyonerlikteki önemini vurgulamış ve bu alanda önemli bir etki bırakmıştır (Muhammed Güngör, "İslam Dünyasına Gönderilen Misyon Elçisi, Samuel Marinus Zwemer ve İslam'a Bakış", *Dini Araştırmalar* 17/44 (2014), 190-194). Ayrıca bk. J. Christy Wilson, *Apostle to Islam* (Michigan: Baker Book House, Grand Rapids 1952); Muhammed Güngör, *Amerikalı Oryantalist Misyoner Samuel M. Zwemer ve Eserlerinde İslam Algısı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 2014.

³ Samuel M. Zwemer, *The Moslem Christ* (New York: American Tract Society 1912), 7-8.

Hz. İsa'yı araştırma konusu yapan Zwemer, eserlerinde yer yer Müslümanların İncillerde bahsedilen İsa hakkındaki düşüncelerine de değinmiştir. Bu makale de tam olarak bir Hıristiyan oryantalist misyoner olarak Samuel M. Zwemer'in araştırmaları sonucunda ulaştığı "Müslümanların İsa Mesih anlayışını" ortaya koymayı amaçlamıştır. Zwemer'in Müslümanların İsa Mesih anlayışına dair perspektifi, gerek bir misyonerlik stratejisi ve teolojik bir inceleme olarak gerekse Hıristiyanlık ve İslam arasındaki ayrışmaları anlamak için değerlidir. Zwemer'in eserleri, İsa'nın her iki dinî gelenekteki konumunu ve değerini daha kapsamlı bir şekilde kavramaya zemin hazırlar. Bu bağlamda Müslümanların İsa Mesih anlayışını anlamaya yönelik bu çalışma da sadece Hıristiyanlıkla İslam arasındaki teolojik tartışmalara değil aynı zamanda bu iki din arasındaki tarihsel ilişkilere de ışık tutması açısından önemlidir.

Nitel bir araştırma olan bu çalışmada "araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilen bilimsel bir araştırma yöntemi"⁴ olarak dokümantasyon metodu kullanılmıştır. Ayrıca deskriptif metot göz önünde bulundurulmuş, bu metot gereği Zwemer'in İslam'a ve Müslümanlara dair söylemlerinin doğruluğu tartışma konusu yapılmamıştır. Başvurulan kaynaklar ise Zwemer'in eserlerinden oluşmuştur. Çalışmada öncelikle Hıristiyan inancına göre "İsa" hakkında bilgiler verilmiştir. Akabinde Zwemer'in gözünden "İslam inancına göre Hz. İsa'nın" konumu belirtilmiştir. Son olarak da bir Hıristiyan oryantalist misyoner olarak Samuel M. Zwemer'in perspektifinden Müslümanların İsa Mesih'i nasıl anladıkları tespit edilmiştir.

1. Hıristiyan İnancında İsa Mesih

Hıristiyanlık'ta İsa'nın kimliği ve rolü, inancın en önemli öğelerinden biridir. Onun yaşamı, öğretileri ve fedakârlıkları Tanrı'nın insanlıkla kurduğu ilişkinin en derin ve somut ifadesidir.⁵ Hıristiyanlar, İsa'ya iman ederek kurtuluşa ereceklerine inanırlar. Bu inanç, yalnızca Tanrı'ya inanmakla kalmayıp İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna ve insanları günahın egemenliğinden özgürleştirecek tek kurtarıcı olduğuna dair öğretiyi de içerir. Bu bağlamda İsa, Hıristiyanlar için ahlaki bir rehber olduğu kadar ruhsal bir lider ve Tanrı'nın halkına sunduğu kurtuluşun somut bir simgesidir.⁶

Hıristiyan inancına göre İsa, Tanrı'nın üçlü doğasının bir parçasıdır: Baba, Oğul ve Kutsal Ruh. O, Tanrı'nın tek ve ebedî "Oğul"dur.⁷ Hıristiyanlar, onun Tanrı'nın ilahi özünü özdüş

⁴ Ramazan Sak vd., "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 228.

⁵ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2001), Yu. 3:16.

⁶ Krş. Serkan Sayar, "İsâ-Mesih ve Pavlus Ekseninde Hıristiyan Geleneğinde Kurtuluş," *Tetkik* 2 (Eylül 2022), 447-463.

⁷ Ayrıca bk. Nurullah Haydar Yurduseven, *Erken Hıristiyanlıkta İsa'yı Tanımlayan Kristolojik Bir Unvan Olarak "Tanrı Oğlu"*

olduğunu ve Baba Tanrı ile tamamen bir olduğunu kabul ederler. İsa, “Ben ve Baba biriz.”⁸ diyerek Tanrı ile eşdeğer bir varlık olduğunu vurgular. Bu, onun bir peygamber ya da öğretmen değil, bizzat Tanrı’nın kendisi olduğu anlamına gelir. İsa’nın ilahi doğası, onu yalnızca bir insan olarak değil, Tanrı’nın somutlaşmış hâli olarak kabul edilmesine yol açar.⁹

İsa’nın doğumu, Hıristiyan inancının en önemli mucizelerinden biridir. Bakire Meryem’den doğmuş olması, Tanrı’nın Kutsal Ruh aracılığıyla gerçekleştirdiği bir mucize olarak kabul edilir.¹⁰ Bu, “Söz, beden aldı ve aramızda yaşadı.”¹¹ ifadesiyle Tanrı’nın insan formunda (enkarnasyon) yeryüzüne inişi olarak tanımlanır. Onun bu doğumu hem Tanrı hem de insan olduğu anlayışını pekiştirir. “Mesih” unvanı, “meshedilmiş” ya da “Tanrı tarafından seçilmiş” anlamına gelir ve Eski Ahit’te vaat edilen kurtarıcıyı tanımlar. Hıristiyanlar, İsa’nın bu vaat edilen Mesih olduğuna ve insanlık için Tanrı’nın kurtuluş planını gerçekleştirdiğine inanırlar.¹²

İsa, Hıristiyanlar için yalnızca bir öğretmen ya da ahlaki bir lider değil, aynı zamanda insanları günahın etkilerinden ve ölümden arındıran tek kurtarıcıdır. O, insanlık adına günahın bedelini çarmıhta ödeyerek Tanrı ile insanlar arasındaki derin ayrılığı gidermiştir. Yeni Ahit’te geçen “Günahın ücreti ölümdür.”¹³ ifadesi, İsa’nın insanlık adına ödemiş olduğu kefareti ve onun ölümünün anlamını açıklığa kavuşturur. Onun çarmıhta ölmesi, insanlığın Tanrı’dan kopan ilişkisini onarmış ve bu fedakârlık sayesinde insanlar Tanrı ile yeniden uyum içinde olmuştur.¹⁴ O, Tanrı ile insanlar arasında bir köprü görevi görür¹⁵ ve ona iman edenler, Tanrı ile doğru bir ilişki kurma fırsatını elde ederler.¹⁶

İsa, dünyaya Tanrı’nın Krallığı’nı müjdelemek için gelmiştir. Bu krallık, geleneksel anlamda fiziksel bir krallık değil, insanların kalplerinde sevgi, adalet ve barış aracılığıyla var olan manevi bir egemenliktir.¹⁷ İsa, bu Krallık’a katılmak için tövbe etmeyi, Tanrı’ya inanmayı ve başkalarına

---

⁸ İfadesi (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2023).

⁸ Yu. 10:30.

⁹ krş. Mahmut Aydın, “Birbirine Tezat İki Farklı İsa Portresi ‘Paskalya Öncesi İsa Versus Paskalya Sonrası İsa’”, *Milel ve Nihal* 4/1 (Ocak 2007): 143-156; Mahmut Aydın, *İsa Tanrı mı? İnsan mı? Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde İsa-Masih’in Konumu Sorunu* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015).

¹⁰ Luk. 1:26-38

¹¹ Yu. 1:14. Ayrıca bk. Harun Dünder Karahan, “Hıristiyanlığa Göre Vahyin Gerçekleşme Şekilleri”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 4/1 (2020), 305-324; Muhammet Tarakçı, “Hristiyanlık ‘ta Vahiy Anlayışı’”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 171-201.

¹² bk. Mehmet Katar, “Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)”, *İslâmî Araştırmalar* 3/20 (2007): 329-350.

¹³ Rom. 6:23.

¹⁴ 2Ko. 5:18-19.

¹⁵ 1Ti. 2:5.

¹⁶ bk. Bilal Doğan, *Hıristiyanlıkta Asli Günah Doktrini (Pavlus-Pelağius Örneği)*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

¹⁷ Mar. 1:15.

karşı sevgiyle yaşamayı öğütlemiştir. Tanrı'nın Krallığı'nın yaklaşması ise insanların hayatlarına gerçek anlamda sevgi, merhamet ve adalet getirecek bir dönemin habercisidir.¹⁸

İsa, Tanrı'nın kudretini ve sevgisini insanlara kanıtlamak için birçok mucize göstermiştir. Bu mucizeler, onun ilahi kimliğini ve Tanrı'nın gücünü doğrulayan işaretler olarak kabul edilir.¹⁹ O, fırtınayı dindirmiş,²⁰ suyu şaraba dönüştürmüştü,²¹ binlerce kişiyi birkaç ekmek ve balıkla doyurmuş,²² körleri iyileştirmiş²³ ve cüzzamlıları tedavi etmiştir.²⁴ Ayrıca, felçli bir adamı iyileştirip,²⁵ Lazarus'u diriltmiştir.²⁶ Bu mucizeler, İsa'nın Tanrı'nın gücünü ve sevgi mesajını insanlara sunduğunun örneklerdir.

İsa'nın öğretileri, sevgi, alçakgönüllülük, bağışlama ve sadakat gibi değerler üzerine odaklanmıştır. Özellikle "Dağdaki Vaaz",²⁷ Hıristiyan ahlakının dayanağını oluşturur. Tanrı'yı tüm yüreğinle sevmenin ve komşunu kendin gibi sevmenin en büyük emirler olduğunu vurgulayan İsa,²⁸ insanlar arasındaki ilişkilerin sevgi ve merhamet üzerine inşa edilmesi gerektiğini öğretir.²⁹

İsa, Yahudi din liderleri tarafından Tanrı'ya hakaret (küfür) ve siyasi isyan suçlamalarıyla Romalılar'a teslim edilmiştir. Pontius Pilatus tarafından çarmıha gerilme cezasına çarptırılmıştır. Çarmıhta ölümü, insanlık için bir kefarete eylemi olarak kabul edilir. Böylece o, tüm günahların bedelini ödemiş ve Tanrı ile insan arasında barışı sağlamıştır.³⁰ Çarmıhta ölmeye önce "Tamam oldu."³¹ diyerek kurtuluş planını tamamladığını belirtmiştir. Ölümünden üç gün sonra dirilmiş ve öğrencilerine görünmüştür. Hıristiyan inancının asli unsurlarından biri olan bu "Diriliş" Hıristiyanlar için ölümün yenildiğini ve sonsuz yaşamın mümkün olduğunu simgeler.³²

İsa, dirilişinden 40 gün sonra öğrencilerinin gözü önünde göğe yükselmiştir.³³ Hıristiyanlıkta İsa'nın yeryüzüne ikinci kez geleceğine ve Tanrı'nın Krallığı'nı tamamen kuracağına inanılır. Bu olayda, adalet sağlanacak, tüm insanlar Tanrı'nın huzuruna çağrılacak,

---

¹⁸ Mat. 4:17.

¹⁹ Yu. 2:11.

²⁰ Mar. 4:35-41.

²¹ Yu. 2:1-11.

²² Mat. 14:13-21.

²³ Mat. 20:29-34.

²⁴ Luk. 17:11-19.

²⁵ Mar. 2:1-12.

²⁶ Yu. 11:1-44.

²⁷ Mat. 5-7. Ayrıca bk. Hülya Çetin, *Hz. İsa'nın Dağdaki Vaazının Hristiyanlık Açısından İncelenmesi*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2012).

²⁸ Mat. 22:37-39.

²⁹ Bk. Muhammet Yeşilyurt, "Kardeşlik Olgusunun Yeni Ahit'teki İzdüşümü", *Ortadoğu ve Göç* 13/1 (2023),40-74.

³⁰ İbr. 9:28.

³¹ Yu. 19:30.

³² 1Ko. 15:20-22.

³³ Elç. 1:9-11.

yeni bir cennet ve yeryüzü yaratılacaktır.³⁴

Sonuç olarak Hıristiyanlar, İsa'ya iman ederek günahlarından arınacaklarına ve sonsuz hayata kavuşacaklarına inanırlar. Onun yaşamı ve fedakârlığı, insanlık için sevgiyi ve bağışlamayı en üst düzeyde temsil eder. Hıristiyanlar için o, sadece tarihî bir figür değil, Tanrı'nın insanlık için sunduğu kurtuluşun somutlaşmış hâlidir. Yaşamı, öğretileri, çarmıha gerilişi ve dirilişi, Hıristiyan inancının ve ibadetinin özünü oluşturur. İsa hem kurtarıcı hem Tanrı'nın sevgisinin bir ifadesi hem de ruhsal bir rehber olarak görülür.

2. Zwemer'e Göre İslam İnancında Hz. İsa

Müslümanlar, Kur'an'da geçen Hz. İsa hakkındaki bilgilerin Hıristiyanların iman ettiği İsa'ya dair düzeltmelerde bulunan bilgiler olduğuna inanırlar.³⁵ Buna karşılık, Zwemer, Kur'an'da İsa ile ilgili ayetlerin, Hıristiyanlığın diğer bazı öğretileri hakkındaki ayetler kadar çelişkili olduğunu belirtmiştir. Zira ona göre, bazı ayetler İsa'dan yalnızca bir insan ve bir peygamber olarak bahsederken bazı ayetler ise ona başka hiçbir insana verilmeyen unvanlar atfetmiştir. Bu bağlamda özellikle İsa'nın ölümüyle ilgili ayetler oldukça çelişkili olup zorlama olmadan bu ayetleri yorumlamak mümkün değildir.³⁶

Zwemer'in de eserlerinde belirttiği gibi, İslam inancında yer edinen Hz. İsa, mucizevi bir şekilde Bakire Meryem'den doğmuştur.³⁷ Daha beşikte bir bebek iken konuşmuştur.³⁸ Gençliğinde pek çok mucize göstermiştir.³⁹ Yetişkinliğe ulaştığında hastaları iyileştirmiş, ölüleri diriltmiştir.⁴⁰ Yasa'yı (Tevrat, Tora) teyit etmek⁴¹ ve İncil'i açıklamak için özel olarak görevlendirilmiştir.⁴² Kutsal Ruh (Cebrail) tarafından güçlendirilmiştir.⁴³ Adı "Ahmed" (Muhammed) olması gereken başka bir peygamberi önceden bildirmiştir.⁴⁴ Ayrıca, bir şekilde çarmıha gerilmekten kurtarılıp göğe alınmıştır. Şu anda göksel mutluluğun alt aşamalarından

³⁴ Va. 21:1-4. Ayrıca bk. Arif Gören, *Erken Dönem Hristiyanlıkta Mesih İsa'nın İkinci Gelişi (Parousia) Beklentisi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2023).

³⁵ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hıristiyanlık", *Dinler Tarihi*, ed. Mustafa Alıcı-Süleyman Turan (İstanbul: Lisans Yayıncılık 2018), 427.

³⁶ Zwemer, *The Moslem Christ*, 41-42.

³⁷ bk. *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), En-Nisâ 4/156; Âl-i İmrân 3/45, 47, 49; ez-Zuhruf 43/57, 59; Meryem 19/19-23.

³⁸ bk. Âl-i İmrân 3/46; el-Mâide 5/110; Meryem 19/29-30;

³⁹ bk. Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110-115. Ayrıca bk. Ali Bakkal, "Hz. İsa'ya Atfedilen Mucizelerin Olağanüstülük Açısından Tahlili," *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Aralık 2020), 66-85.

⁴⁰ bk. Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110.

⁴¹ bk. Âl-i İmrân 3/50.

⁴² bk. Âl-i İmrân 3/48.

⁴³ bk. El-Bakara 1/87, 253; el-Mâide 5/110.

⁴⁴ bk. es-Saf 61/6.

birindedir.⁴⁵ Son günde tekrar gelecek olan Hz. İsa,⁴⁶ Deccal'in yanı sıra tüm domuzları öldürecek, haçı⁴⁷ kırarak, kâfirlerden vergiyi kaldıracaktır.⁴⁸ Kırk beş yıl adil bir kral olarak hüküm sürecek,⁴⁹ evlenip çocuklarını bırakacak, ölecek ve Medine'de (Hz.) Muhammed'in yanına gömülecektir.⁵⁰ Hz. İsa'nın gelecekteki mezarının yeri Ömer ve Fatıma'nın mezarları arasında çoktan işaretlenmiştir.⁵¹

İslam inancında İsa'ya her zaman büyük saygı gösterilmiş ve onun en önemli peygamberlerden biri olduğu vurgulanmıştır. Ancak Zwemer, Müslümanların İsa hakkındaki tasvirlerinin, onun gerçek bir portresini sunmaktan ziyade onu "aşağılayıcı bir karikatür" gibi betimlediği kanaatindedir. Bu bağlamda Zwemer'e göre, İslam'ı inceleyen bir Hıristiyan, Müslümanların Tanrı inancında İsa'nın belirgin bir yeri olmadığını fark edecektir, çünkü Müslümanların teslis inancını reddettiklerini ve "Kurtarıcımızın Kur'an'da ve gelenekte verilen portresinin üzücü bir karikatür" olduğunu anlayacaktır.⁵²

3. Zwemer'e Göre Müslümanların İsa Mesih Anlayışı

Zwemer'in eserlerinde de görüleceği üzere İslam, Hıristiyanlıkla uzlaşma fikrini reddeder ve iki inanç arasındaki teolojik farkların kapatılamayacak kadar derin olduğunu söyler.⁵³ Hıristiyanlara göre, İslam gerçekten de Hıristiyanlık karşıtı bir din olup bu dindeki hayati önemi haiz her şeyle çelişir, özellikle İsa anlayışına karşıdır ve bu inancı kabul etmez. Zwemer'e göre, ritüel ve gelenekte, geniş ya da dar yorumlamalarda, Kur'an'a geri dönmede yahut modernist İslam anlayışını savunmada farklılık gösteren bütün Müslümanların İsa'ya ilişkin düşünceleri aynıdır.⁵⁴ Bu bağlamda Zwemer, İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar Müslümanların

⁴⁵ bk. en-Nisâ 4/157-158.

⁴⁶ bk. Meryem 19/33.

⁴⁷ bk. Ahmet Gül, *Haçın Hıristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

⁴⁸ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, nşr. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 1987), "Büyü", 102. (No.165), Buhârî, "Mezalim", 31. (No. 37); Buhârî, *Enbiya* 49; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1988), "İman", 242 (155); Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, nşr. Abdullah Parlayan (Konya: Konya Yayıncılık, 2004), "Fiten", 54 (No. 2233).

⁴⁹ İslam literatüründe bu sürenin 40 yıl olduğunu nakledilmiştir. (bk. Ebû Davud et-Tayâlisî, Süleyman b. Davud, *Müsned-i Ebî Davud et-Tayâlisî*, thk., Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türki (Mısır, 1999), I-IV, IV, 241, h.no: 2626; IV, 301, h.no: 2698).

⁵⁰ Bk. Tirmizî, "Menakıb", 50 (No. 3617).

⁵¹ Samuel M. Zwemer, *Islam: A Challenge to Faith* (New York: Laymen's Missionary Movement 1907), 93-94; Samuel M. Zwemer, *The Moslem World* (New York: Student Volunteer Movement For Foreign Missions 1907), 65-66; Samuel M. Zwemer-Arthur Judson Brown, *The Nearer and Farther East* (New York: The Macmillan Company 1908), 21.

⁵² Zwemer, *Islam: A Challenge to Faith*, 93-94; Zwemer, *The Moslem World*, 65-66; Zwemer-Brown, *The Nearer And Farther East*, 21.

⁵³ Samuel M. Zwemer, *The Disintegration of Islam* (New York: Fleming H. Revell Company 1916), 186-187.

⁵⁴ Zwemer, *The Moslem Christ*, 171; Zwemer, *The Disintegration of Islam*, 182-183.

İsa'nın düşmanı olduğunu, onun çarmıha gerilmesini bir "engel"⁵⁵ sebebi olarak algıladıklarını bildirir.⁵⁶

Zwemer'in belirttiğine göre, mezhebi ne olursa olsun bütün Müslümanlar, Hıristiyanlığın özü olan İsa'nın kefareti için çarmıhta ölmesini ve dirilişini "saçmalık" olarak değerlendirirler.⁵⁷ Nitekim Kahire'nin önde gelen bir Müslüman gazetesi çarmıha gerilme inancını Hıristiyanlığın temel dayanağı olarak tanımlamış, ardından bu inancın "saçma" olduğuna dair gerekçelerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Akla aykırıdır.
2. Teizme karşıdır. Her yerde hazır ve ebedî olan Tanrı, bir bakirenin rahminde ikamet ederek nasıl kendini alçaltabilir?
3. Tanrı'nın bilgisi dışındadır; çünkü kurtuluş planı varsa bile bu sonradan düşünülmüş bir şeydir.
4. Hem Tanrı'nın merhametine hem de adaletine aykırıdır. Hem onu kurtarmadan, masum olan Mesih'in acı çekmesine izin verdiği için merhametine hem de onu çarmıha gerenlerin cezasız kalmasına izin verdiği için adaletine aykırıdır.
5. Bu, dinsizliğe yol açar. Çünkü eğer kurtuluş yolu buysa o zaman insan ne kadar kötü olursa olsun çarmıh aracılığıyla kurtuluş bulur ve günahlarının cezasını asla çekmez.
6. Gereksizdir. Hiçbir makul kimseden veya hukuk bilginlerinden, bir suçlunun affedilmesiyle adalet sıfatının ortadan kalktığını duymadık. Tam tersine, bir suçluyu affetmek bir erdem olarak kabul edilir. Tanrı neden bunu yapmasın?⁵⁸

İslam ile Hıristiyanlık arasındaki esas farka işaret eden Zwemer, bu farkı İslam'da haç doktrininin olmaması olarak izah etmiştir. Ona göre bu doktrin, İslam inancının eksik halkasıdır.⁵⁹ Nitekim Müslümanlar dilleriyle İsa'yı kabul ettiklerini beyan etseler de kalpleri onun Hıristiyan mesajını kabul etmekten çok uzaktır.⁶⁰ Zwemer'e göre, İsa'ya peygamberler arasında yüksek bir mevki tahsis etmesinin yanı sıra ona yüceliğini ifade eden isimler ve unvanlar atfeden Kur'an,

⁵⁵ Burada geçen "engel" ifadesiyle, Müslümanların İsa Mesih'in çarmıha gerilmesini, Hıristiyan inancına ve öğretilerine karşı bir zorluk veya reddedilmesi gereken bir durum olarak gördükleri anlatılmak isteniyor. Yani, İsa'nın çarmıha gerilmesi, Hıristiyanlar için merkezi bir inançken, İslam'da bu olay reddedildiği için, Müslümanlar bu durumu hem dinî hem de teolojik açıdan bir "engel" olarak kabul etmişlerdir. Bu "engel", Hıristiyanların inançlarını oluştururken Müslümanlar için bir karşıtlık veya sorun yaratmaktadır.

⁵⁶ Samuel M. Zwemer, *Christianity the Final Religion* (Michigan: Erdmans-Sevensma Co., Grand Rapids 1920), 87-88; Samuel M. Zwemer, *Mohammed or Christ* (New York: Fleming H. Revell Company t.y.), 239.

⁵⁷ Samuel M. Zwemer, "Our Evangel and Islam", *The Moslem World* 26/2 (1968), 110; Samuel M. Zwemer, *Dynamic Christianity and the World Today* (London: The Inter-Varsity Fellowship of Evangelical Unions 1939), 50.

⁵⁸ Zwemer, *The Disintegration of Islam*, 187-188; Zwemer, *Mohammad or Christ*, 236-237. Bu düşünceleri aktardıktan sonra Zwemer, "İslam'ın modern bakış açısının yalnızca çarmıha gerilmenin tarihsel gerçeğine değil aynı zamanda Hıristiyan teolojisindeki bu gerçeğin tarihsel yorumuna da aykırı olduğu sonucuna varmak kolaydır." diyerek Hıristiyan inancını savunmaktadır (Zwemer, *Mohammad or Christ*, 237).

⁵⁹ Zwemer, *Christianity The Final Religion*, 75-76.

⁶⁰ Zwemer, *The Disintegration of Islam*, 188.

bunu ancak onun “ölümünü ve kefareti” inkâr ederek yapar. Bu hususta modernist İslam anlayışı, geleneksel İslam anlayışından farklı değildir. Modernist İslam anlayışını benimseyen Müslümanlar, İsa'nın karakteri, mucizeleri ve tarih üzerindeki etkisinden büyük bir övgü ile bahsetseler de bu konuda geleneksel anlayışın dışında değillerdir.⁶¹ Müslümanların İsa'ya dair bu düşüncelerini vurgulamak isteyen Zwemer şunları dile getirmiştir:

Müslümanların Tanrı anlayışı ve onların İsa Mesih'in enkarnasyonu, kefareti ve tanrılığını reddetmeleri [Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki] çatışmanın temel noktalarıdır. Kur'an, Kurtarıcı'nın en yüce ihtişamını ve onu bir Kurtarıcı yapan her şeyi reddeder. Her ne kadar Kur'an'da ve gelenekte İsa Mesih peygamberler arasında yüksek bir konuma sahip olsa ve Müslümanlar onun günahsızlığını ve mucizeler gerçekleştirme gücünü kabul etse de, tüm bunlar [İsa Mesih'i]... daha önce gelen diğer peygamberlerden ayıran unsurlar olarak görülmez.⁶²

Hiçbir Müslüman kurtuluş doktrininde İsa'nın kefareti asla yer vermez, çünkü “İsa'nın ölümünü” inkâr eder. Bu bağlamda Zwemer, Müslümanların kendileriyle çeliştiğini kanıtlamak için “İsa'nın öldüğünü kesinlikle kanıtladığını” ileri sürdüğü şu ayetlere dikkat çekmiştir:⁶³

Onlar tuzak kurdular. (Onların tuzaklarına karşı) Allah da tuzak kurdu. Allah, (tuzağa karşı) tuzak kuranların en hayırlısıdır. Hani Allah şöyle buyurmuştu: “Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim. Seni inkâr edenlerden kurtararak temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamete kadar küfre sapanların üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz yalnızca banadır. Ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim. İnkâr edenlere gelince, onlara dünyada da ahirette de şiddetli bir şekilde azap edeceğim. Onların hiç yardımcıları da olmayacaktır. İman edip salih ameller işleyenlere gelince Allah onların mükâfatlarını tastamam verecektir. Allah, zalimleri sevmez.⁶⁴

Doğduğum gün, öleceğim gün ve diriltileceğim gün bana selâm (esenlik verilmiştir).⁶⁵

Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabb'im, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a kulluk edin (dedim.) Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit (ve örnek) idim. Ama beni içlerinden aldığı anda, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen, her şeye hakkıyla şahitsin.⁶⁶

Bu ayetlere karşın Müslümanlar, yanlış inanca sahip olduklarını ileri sürdükleri Hıristiyanlarla tartışırken İsa'nın ölmediğine dair özellikle şu ayeti delil olarak sunarlar:

Bir de inkârlarından ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından ve “Biz Allah'ın peygamberi

⁶¹ Zwemer, *Mohammed or Christ*, 228.

⁶² Zwemer, *The Disintegration of Islam*, 185-186.

⁶³ Zwemer, *Mohammed or Christ*, 228.

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/54-57.

⁶⁵ Meryem 19/33.

⁶⁶ el-Mâide 5/117.

Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük." demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler.⁶⁷

Yukarıdaki ayetten de anlaşılacağı üzere, Zwemer'in de vurguladığı gibi, Müslümanlar İsa'nın çarmıha gerilmesini kabul etmezler. Onun yerine başka birinin çarmıha gerildiğini ileri sürerler. Çünkü Müslümanların düşünce yapısına göre İsa, yüce konumundan ötürü, yalnızca suçlulara uygulanan "çarmıha gerilme" şeklindeki bir ölüm cezasıyla ölemez. Müslümanlara göre İsa'yı tanrılaştırıp onu çarmıha gererek öldürmek küfür olduğu kadar mantıksızdır. Hıristiyanların "Mesih, günahlarımız uğruna acı dolu bir ölüm yaşadı" şeklindeki açıklamaları, Müslüman eleştirmenleri tatmin etmez. Pek çok Hıristiyan, Kutsal Kitap'ta çarmıha gerilme ile ilgili bölümleri bir tür "sigorta poliçesi" olarak algılayarak İsa'nın günahları için acı çekmesi sayesinde cehennem azabından kurtulduklarına inanır ve bu inançla seküler bir yaşam sürebilir. Buna mukabil İsa'nın çarmıhta öldüğü inancını kabul etmeyen Müslüman eleştirmenler ise şu düşüncededirler: "Bu konuda Hıristiyanların ne hayali fikirleri var! Sadece tapmaları gereken Kişi'nin böyle bir ölümle öldüğünü söylemekle kalmıyorlar aynı zamanda çarmıha gerilme fikrinden hüznü bir tablo çıkarıyorlar."⁶⁸

Öte yandan Zwemer'e göre Müslümanlar, "çarmıha gerilmenin tarihsel gerçekliğini" reddetmekle kalmamış aynı zamanda (Hz.) Muhammed'den günümüze kadar haç sembolüne karşı belirgin ve güçlü bir antipati geliştirmişler, hatta tiksinti duymuşlardır. Öyle ki, rivayetlere göre (Hz.) Muhammed, haç şeklini gördüğünde bundan büyük bir rahatsızlık duyarak evine getirilen haç şeklindeki eşyaları kırmıştır. Zwemer, bu tutumun sadece bir batıl inanç olabileceği gibi (Hz.) Muhammed'in "çarmıha gerilme doktrinine" duyduğu tiksintisinin bir göstergesi olabileceğini de ileri sürmüştür.⁶⁹

Müslümanların haç sembolüne duydukları nefreti vurgulamak isteyen Zwemer, Charles Dougty adındaki bir Hıristiyan'ın başından geçen bir hikâyeye kitabında yer vermiştir. Buna göre, akşam vakti bir vahanın kenarında dolaştığını söyleyen Dougty, köyün çocuklarının kısa sürede kılıçlar ve sopalarla bir araya gelip arkasından bağırarak "Ey Nasrani, ey Nasrani" (Hıristiyan) diye alay ettiklerini, kuma haçlar çizip ardından bu haçları kin dolu bir şekilde bozup haince bir ezgi söylediklerini ifade etmiştir. Dougty, çocukların bu davranışlarının, büyüklerden duydukları kötü

⁶⁷ en-Nisâ 4/156-157.

⁶⁸ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 234.

⁶⁹ Zwemer, *Mohammed or Christ*, 230-231.

niyetli sözlerin bir yansıması olduğunu düşündüğünü eklemiştir.⁷⁰

Müslümanların, önemsiz görünen en küçük haç sembolüne dahi tahammül edemediğini vurgulamak isteyen Zwemer, bu düşüncesini Sudanlı Müslümanların başından geçen bir olayla izah etmiştir. Buna göre, Sudan pulları üzerinde ilk dönemlerde fark edilmeyen bir filigran vardı. Bir gün, Sudanlı bir Müslüman, bunlardan birini işığa tutunca dehşete düşerek bu filigranın Malta haçına bariz bir şekilde benzediğini keşfetti. Dindar bir Müslüman için, Hıristiyanların haçına duyulan herhangi bir saygı şüphesi dahi iğrenç olduğu kadar kesinlikle yasak olduğundan Sudanlı yetkililer hemen devreye girip filigranı değiştirdi.⁷¹

Haç sembolü, Sahra ve Tunus'ta dövme işareti ve silahların süslenmesi gibi amaçlar için de kullanılmıştır. Ancak haçın Müslüman dünyasının belirli bölgelerindeki bu kullanımı ya bir zamanlar Hıristiyan olan kabileler tarafından kullanılmaya devam edilmesinden ya da haç sembolünün uğursuz bir anlam taşımasından kaynaklanmıştır. Ayrıca Zwemer, Kahire'nin bir bölgesindeki Müslüman kadınların kendileri için özel olarak yapılmış, çarmıhtaki İsa'nın kaba bir resminden oluşan ve arkasında Kur'an'dan ayetler bulunan gümüş muskalar satın aldıklarını bildirmiştir. Bunların İsa'yı veya çarmıhı onurlandırmak için değil şeytani olduğu düşünülen bir işaret gibi kullanarak şeytanları kovmak amacıyla taktıklarını söylemiştir.⁷²

Yukarıda belirtilenler karşısında Müslüman düşüncesini anlamaya çalışan Zwemer, şu soruları sormuştur: “[Hz.] Muhammed'in çarmıha gerilmekten duyduğu tiksintiyi nasıl açıklayabiliriz? Kendisinden önceki en büyük peygamber olan İsa'nın itibarını, Yahudilerin onu öldürmekle övünmeleri nedeniyle zarar gören onurunu korumak mı istemiştir?” Bu sorulara yine kendisi cevap veren Zwemer, (Hz.) Muhammed'in, büyük peygamberlerden biri söz konusu olduğunda, bir peygamberin düşmanlarının merhametine bırakılması fikrini iğrenç bulduğu için çarmıha gerilme olayını kabul edemeyebileceğini ileri sürmüştür. (Hz.) Muhammed'in büyük peygamberlerin itibarını korumaya yönelik bu tutumunun Kur'an'da da görülebileceğini ifade eden Zwemer, “Kur'an; Tanrı'nın Nuh, İbrahim, Lut ve diğerleri için, hatta bir mucizeyle bile kurtuluşu nasıl sağladığını çok anlatır.” diyerek kendi iddiasını desteklemeye çalışmıştır.⁷³

Ayrıca Zwemer'e göre, (Hz.) Muhammed, belirli Hıristiyan mezheplerinin düşüncelerinden etkilenecek İsa'nın çarmıha gerilmediğine inanmış ve bunu müntesiplerine öğretmiş olabilir.

⁷⁰ Zwemer, *Mohammed or Christ*, 232. Ayrıca bk. S. H. Leeder, *Veiled Mysteries of Egypt and the Religion of Islam* (New York: Charles Scribner's Sons 1913), 323-324.

⁷¹ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 231.

⁷² Zwemer, *Mohammed or Christ*, 232-233.

⁷³ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 237.

Belki de (Hz.) Muhammed'in bu görüşü benimsemesini engelleyecek hiçbir şey yoktu, çünkü o Hıristiyanlığın gerçek doktrinlerine tam anlamıyla vakıf değildi. Bir önceki cümlede geçen "belki" ifadesinde dikkat çeken Zwemer, Koelle'den yaptığı bir alıntıya dayanarak (Hz.) Muhammed'in İsa anlayışındaki yanılığını şu cümlelerle izah etmeye çalışmıştır:⁷⁴

[Hz.] Muhammed, yeryüzündeki düşük konumundan dolayı ne Mesih'in karakterinin eşsiz mükemmelliğini ne de onun her şeye yeten ve her şeyi kapsayan kurtuluşunun gerçek doğasını kavrayabildi. [Hz. Muhammed'in Hıristiyanlığı tanınması için] fırsatı yoktu denilemez, sempati ve uyum eksikliği onu Mesih'in dininden uzak tuttu. İlk karısı onu Hıristiyan kuzeniyle tanıştırdı, sonraki eşlerinden biri Habeşistan'da Hıristiyanlığı benimsemişti ve cariyelerinin en gözdesi Mısır'daki Kıptilerden bir Hıristiyan genç kızdı. Zahit rahiplerle tanışıyordu ve Ortodoks Kilisesi'nin bilgili piskoposlarıyla ilişkileri vardı.⁷⁵

Son olarak Zwemer, İsa'ya yönelik tutumunu geleneksel çizgide devam ettiren İslam'ın, Hıristiyanlığa karşı meydan okumasını ve muhalefetini hâlâ sürdürdüğünü bildirmiştir.⁷⁶ Zwemer'in aktardığına göre, Müslümanlara yönelik çalışmalarda bulunan her misyonerin de görebileceği gibi, İslam ülkelerinde Müslümanların haça duyduğu nefret kadar belirgin başka bir şey yoktur. Bu durum, Kur'an'da ve İslami gelenekte açıkça görülebilir.⁷⁷ Bu bağlamda, Zwemer'in iddiasına göre, (sözde) "Ermeni katliamları" da haça duyulan fanatik nefretin korkunç bir örneği olarak karşımıza çıkar.⁷⁸

4. Zwemer'e Göre Eğitimli Müslümanların İsa Mesih Anlayışı

Genel olarak Müslümanların İsa Mesih hakkındaki düşüncelerine değinen Zwemer, eğitimli Müslümanların da bu konuya dair duygu ve düşüncelerine yer vermiştir. "Eğitimli Müslümanların Rabb'imiz ve Kurtarıcı'mız İsa Mesih'e karşı şu anki tutumu nedir?" sorunu dile getiren Zwemer, bu Müslümanların İsa'nın doğüstü karakterine ve günahsızlığına yönelik acımasız ve küfürlü saldırılarda bulunduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda *El-Manar*'ın editörü Seyid Muhammed Raşid Rıza, Kahire'den Muhammed Tevfik Sidki, Beyrut'tan Muhammed bin Tahir el-Tanir el-Bayruti, Hint basınının bir kısmı ve Lahor'daki *The Mohammedan Tract and Book Depot (İslam Risalesi ve Kitap Deposu)* tarafından yayımlanan bazı broşürlerin yazarları, İsa'ya karşı düşmanca polemiğin önde gelen temsilcileri olarak zikredilmiştir.⁷⁹

⁷⁴ Zwemer, *Dynamic Christianity and the World Today*, 89-90; Zwemer, *Mohammad or Christ*, 238.

⁷⁵ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 238.

⁷⁶ Zwemer, *Christianity The Final Religion*, 87-88; Zwemer, *Mohammed or Christ*, 239; Zwemer, *The Disintegration of Islam*, 186-187.

⁷⁷ Zwemer, *Christianity The Final Religion*, 75-76.

⁷⁸ Zwemer, *Mohammed or Christ*, 232-233.

⁷⁹ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 259-260.

Zwemer'in anlattıklarına bakılırsa İsa inancını çürütmeye çalışan bazı eğitimli Müslümanlar, kimileri yetkisiz kimileri de Hıristiyan karşıtı birtakım Batılı yazarlardan alıntı yapmıştır. Eğitimli Müslümanların bu tutumlarındaki amaçlarının her zaman gerçeği aramak yahut bilimsel eleştiri yöntemini kullanmak olmadığını ileri süren Zwemer, aksine bu Müslümanların her ne pahasına olursa olsun İslam'ı savunmak adına gerekçeler aradıklarını iddia etmiştir.⁸⁰ Bu bağlamda Hıristiyanlığı eleştirmek için Beyrut'ta yayımlanan bir kitabın Müslüman yazarı, Hıristiyanlığa yönelik yıkıcı tutum içinde olan Batılı eleştirmenleri kaynak göstererek başta İsa olmak üzere Hıristiyanlığın yanlış bir din olduğunu savunmuştur. Aynı şekilde Kahire'deki İslami basın da "Yeni Ahit doktrininin liberal yorumlarından" istifade ederek İncillerde bahsedilen İsa inancını çürütmeye çalışmıştır.⁸¹ Yine Zwemer'e göre, bazı eğitimli Müslümanlar modern Batılı otoritelerden istifade ederek Yeni Ahit'in tahrif edildiğine dair kendi İslami iddialarının Hıristiyanlar tarafından da desteklendiğini öne sürmüştür. Bu bağlamda Halil Halid'in *The Crescent versus The Cross (Haça Karşı Hilal)* eserine değinen Zwemer, eğitimli bir Müslüman'ın Hıristiyanlığa bakış açısını şöyle aktarmıştır:⁸²

Hıristiyan dünyasının tarafsız eleştirmenleri tarafından yapılan tarihî incelemeler Müslümanların, Hıristiyanların mevcut Kutsal Kitap'ının kökenine ilişkin eski [menfi] düşüncelerini zayıflatmaktan ziyade güçlendirecektir. Bu kitap kesinlikle dünyaya gerçek bir dinin İncili olarak sunulmamalıdır.⁸³

Bunun yanı sıra el-Bayrutî'nin 1913'te yayımlanan *El-Akaid-ül Vesiniyye fi'd Diyaneti'n Nasraniyye (Hıristiyan Dinindeki Pagan Unsurlar-Pagan Elements in the Christian Religion)* adlı meşhur Arapça kitabı ve Kahireli Muhammed Tefvik Sidki'nin *El-Nazra* adlı çalışması, Hıristiyan dininin asli öğretilerinin sadece tarihsel olmadığını aynı zamanda efsanevi olduğunu göstermeyi amaçlamıştır.⁸⁴

Zwemer, kendi dönemindeki İslami basının Hıristiyanlığa yönelttiği en sert saldırıların pek

⁸⁰Zwemer, *Mohammad or Christ*, 255. Bu bağlamda ilginç bir konuya da temas eden Zwemer, eğitimli Müslümanlar sayesinde Müslümanların *Kutsal Kitap'a* karşı tutumlarında değişiklik olduğuna değinmiştir. Buna göre, Müslümanlar eskiden kendilerini gururlu gördüklerinden Kutsal Kitap'a ilgi göstermemişler ve hatta kitabın içeriği hakkında hiçbir bilgi edinmemişlerdir. Eğitimli Müslümanlar sayesinde bu durum değişmiştir. Artık Müslümanlar, onu çürütmek ya da en azından İslam'ı savunmak ve Hıristiyanlığa saldırmak için *Kutsal Kitap'ı* araştırıp onu yeni bir silah olarak kullanmaya başlamışlardır (Zwemer, *Mohammad or Christ*, 255).

⁸¹ Samuel M. Zwemer, *Thinking Missions with Christ* (Michigan: Zondervan Publishing House, Grand Rapids 1935), 22-23.

⁸² Zwemer, *Mohammad or Christ*, 254.

⁸³ Halil Halid, *The Crescent versus The Cross* (London: Luzac & Co., Great Russell St. 1907), 12-13.

⁸⁴ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 255. Burada şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki eğitimli Müslümanlarca "genelde Hıristiyanlığı özelden ise İsa Mesih'i irdeleyen eserler Zwemer'i başka bir açıdan korkutmuştur. Zwemer'e göre İsa Mesih'e yönelik bu tür olumsuz İslami yayınlar neticesinde Hıristiyanlığın gerçek değerlerine vâkif olmayan kimi cahil Hıristiyanlar, İslam'ın aslında bir nevi Hıristiyan mezhebi olduğunu zannedebilir ve tüm Müslümanları da Tanrı'yı gerçekten arayan dindar kişiler olarak görebilir. (Zwemer, *Thinking Missions With Christ*, 22-23)

çoğunun haç doktrinine yönelik olduğunu dile getirmiştir. Örneğin, *el-Bayruti El-Akaid-ül Vesiniyye fi'd Diyaneti'n Nasraniyye* kitabında, Krişna ile İsa arasında bir paralellik kurmuştur. Krişna'nın ölümünü ve İsa'nın haçtaki ölümünü, biri şanlı bir taçla diğeri dikenli bir taçla olacak şekilde resmetmiştir. "Çarmıha gerilme" ve "kefaret" ile ilgili tüm Hıristiyan öğretilerinin tarihsel gerçeklere dayanmadığını, paganizmden parça parça ödünç alındığını kanıtlamaya çalışmıştır. Muhammed Tefvik Sidki ise *Din Allah* adlı kitabında "modern dönemdeki yıkıcı eleştirmenlerin" argümanlarını kullanarak İsa'nın hiçbir şekilde günahın kefareti olmadığını, kurban ve kefaret fikirlerinin yalnızca putperestliğin kalıntıları olduğunu belirtmiştir. Eski Ahit'teki hiçbir kehanetin, özellikle Yeşaya 13, Mezmur 22 ve Zekeriya 12. bölümlerde anlatılanların İsa'ya veya onun çarmıhtaki ölümüne hiçbir şekilde atıfta bulunmadığını kanıtlamaya çalışmıştır.⁸⁵

Zwemer'in rahatsız olduğu konulardan biri de Hindistan ve Mısır'da İngilizce ve Arapça olarak ortaya çıkan basılı yayınlardır. İsa başta olmak üzere bazı Hıristiyan değerlerini irdeleyen bu yayınların çoğunu son derece "aşağılayıcı" olarak nitelendiren Zwemer, bu yayınların eğitilmiş ve dürüst Müslümanlar için de değersiz olduğunu öne sürmüştür. Nitekim *El-Manar* editörünün suç unsuru içeren bir yazıdan ötürü özür yayımlamak zorunda kaldığını aktarmıştır. Bahsi geçen yayının, dönemin Hindistan Dışişleri Bakanı tarafından da "kasıtsızca küfürlü ve saldırgan" olarak tanımlandığını bildirmiştir. Hint gazetelerinden *Ahli-Hadith (Ehl-i Hadis)* ve *Badr* hakkında ise "İsa Mesih'in Doğuşu" hakkında küfür içeren makalelerini yayımladıkları için Haziran 1914'te Basın Yasası kapsamında işlem yapılmıştır. *Badr* gazetesi, bir başka İslami gazete olan *An-Najm*'den (*Yıldız*) Meryem'in gerçek bir "hermafrodit" olduğu şeklindeki "saçma teoriye" dayanarak bakire doğumun doğallığına dair sözde bilimsel uzun bir açıklamaya yer vermiştir. *The Comrade (Yoldaş)*, bu "saldırgan" makalenin büyük bir bölümünü 6 Haziran 1914 tarihinde yeniden yayımlamıştır. *Ahli-Hadith*'e atıfta bulunan *Badr* gazetesi de suçlama ve küfür nesnesi olarak kullanmaları koşuluyla Müslüman yazarların, İsa karakteri hakkında istediklerini söyleyebileceklerini kanıtlamaya gayret etmiştir. Buna dair gazetenin Müslüman editörü şunları yazmıştır:⁸⁶

Şimdi, *Ahl-i Hadith* yazarının, İsa'nın günahkârlığı veya günahsızlığını yasa açısından ele alırken daha kınanabilir bir şey yapıp yapmadığını görelim. Bir kez daha aklımızda tutmalıyız ki yazar, Müslümanların tanıdığı ve saygı duyduğu İsa'yı değil, "İncil'in İsa'sını" ele almaktadır. Yazarın yaptığı şey İncil'den metinler alıntılama ve yorumu ne kadar kabul edilse de edilmese de bu metinlerin böylesine büyük ve kutsal bir kişiliğe [İsa] hakkını vermeyen bir şekilde yorumlanabileceği inkâr edilemez. Matta'da geçen "Ben barış değil, kılıç getirmeye geldim." şeklindeki meşhur ifade, Hıristiyanların kabul ettiğinden tamamen farklı bir şekilde

⁸⁵ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 234-235.

⁸⁶ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 260.

yorumlanabilir. Hiç şüphemiz yok ki eğer bugün bir Hintli vatansever böyle ifadeler kullansa polis buna tepki gösterir ve üniversitemizin yetkilileri “bir adamı babasına karşı kıskırtmak için” geldiğini iddia eden bir kişiyi disiplin adına alenen kınardı. İsa’nın Ferîsîler ve Yazıcılar için kullandığı “kötü ve zinakâr nesil”⁸⁷ ve “engerekler nesli”⁸⁸ gibi ifadelerine gelince İsa’nın zamanındaki Ferîsîler ve Yazıcıların nasıl insanlar olduklarını biliyoruz. Ancak günümüzde “genç asabîler”in [çabuk parlayan gençler] onlara çok daha az ağır ifadelerle hitap ettiği durumlarda bile resmî otoritelerin desteğine güvenebilecek Ferîsîler ve Yazıcılar aramızda yok.⁸⁹

Bahsi geçen Müslüman editör, “Yine İsa, kendisinden önce gelen peygamberleri hırsızlık ve soygunculukla suçladı.”⁹⁰ düşüncesini dile getirirken Kutsal Kitap’taki başka pasajlardan da alıntılar yaparak İsa’yı olumsuz bir karakter olarak lanse etmiştir. Buna göre, Matta İncili’nde geçen “Ve O ona dedi: Neden bana iyi diyorsun? İyi olan yalnızca bir kişi vardır, o da Tanrı’dır.”⁹¹ ifadesine işaret ederek İncillerde anlatılan İsa’nın kendi ağzıyla iyi birisi olmadığını dile getirmiştir. Bu söylenenler karşısında Zwemer şu soruyu gündeme getirmiştir: “Peki, yazarın inandığı şekliyle İsa hakkında ne söylenebilir?” Bu soruya da kendisi cevap veren Zwemer, yazarın gözünde İsa’nın “barışı bozan”, “başkalarına hakaret eden bir insan”, “nankör bir evlat” ya da “sevgisiz bir kardeş”, “boş kehanetlerin yazarı”, “ikiyüzlülüğün öğreticisi”, “akrabası olmayan kadınlara aşırı düşkün” ve “şarap içmeyi seven” bir kişi olduğunu ima etmiştir.⁹²

Zwemer’in anlattıklarına bakılırsa, düşünce yapıları aynı olan başka bir Müslüman yazarın da İsa’ya menfi yaklaştığı görülür. Kutsal Kitap’ta geçen pasajlara dayanarak bu Müslüman, İsa’nın genç yaşta ölmesini annesi Meryem’e saygısızca davranmasına bağlamıştır. Buna göre, Kutsal Kitap’ta “Annene babana saygı göster. Öyle ki, Tanrı’n Rabb’in sana vereceği ülkede ömrün uzun olsun.”⁹³ denilmesine karşın İsa, “uyuyabilmesi için geceleri uyanık kalan, yemek yiyebilmesi için çok kez aç kalan ve rahat uyuyabilmesi için sıkıntıya katlanan” annesine kaba davranmış ve hatta “Anne, benden ne istiyorsun?”⁹⁴ diyerek annesine karşı gelmiştir. Bunların neticesinde de bir bakıma ceza olarak çarmıha gerilip öldürülmüştür.⁹⁵

Lahor’da yayımlanan bir broşüre de dikkat çeken Zwemer, bu broşürün “büyük bir

⁸⁷ bk. Mat. 12:39.

⁸⁸ bk. Mat. 23:33

⁸⁹ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 261.

⁹⁰ bk. Yu. 10: 8.

⁹¹ Mat. 19: 17.

⁹² Zwemer, *Mohammad or Christ*, 262.

⁹³ Çık. 20:12.

⁹⁴ Yu. 2/4.

⁹⁵ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 262-263.

küstahlıkla” Celile’deki Kana’da gerçekleşen evlilikten ve İsa’nın hayatındaki diğer olaylardan söz ederek onun sağlam bir karakterinin olmadığını ispatlanmaya çalışıldığına dikkat çekmiştir.⁹⁶

Broşürde anlatılan İsa şöyledir:

İsa bu olayda annesine de hakaret etti ve o sırada şarabın etkisi altında olduğu yönündeki özür onu mazur gösteremez, çünkü başka bir olayda (Matta 12/48), görünüşte ayık bir durumdayken ona karşı daha da kaba davrandı. İsa’nın yaptığı bir diğer mucize de incir ağacını lanetlemesiydi. Açlıktan kıvranan Tanrı (İsa’nın gelişinden önce aç bir Tanrı hiç görülmemişti) bir incir ağacına koştı ama zavallı aç Tanrı, “incirlerin zamanının henüz gelmediğini” bilmiyordu. Doğal olarak incir bulamadı ama kendini lanetlemek yerine “kusursuz incir ağacını lanetledi.”⁹⁷ Yine İncil’deki onun ölüm hikâyesine atıfta bulunarak Yalnızca Yahudiler kararlı bir amaç gösterdiler ve Teslis’in ikinci kişisinden farklı olarak, seçtikleri yoldan bir kıl payı bile sapmadılar. İsa’nın çarmıhta asılı olduğunu görene kadar yerlerinde kaldılar. Böylece ebedî karar yerine getirilebilirdi. Tanrı’nın aynı azmi gösterememiş olması ne yazık. Önce tüm insan ırkı için belirlenmiş olan cezayı çekmek için kendini cüretkârca öne sürdükten sonra, gerçek tehlikeyi gördüğünde geri çekildi ve sonunda kalbi onu terk ederek “Elohi, Elohi, lema şevaktani, yani Tanrı’m Tanrı’m, beni neden terk ettin? diye bağırdı.”⁹⁸ ve Baba’dan onu çarmıhta ölümden kurtarması için dua etti.⁹⁹

Eğitimli Müslümanların zihnindeki olumsuz İsa anlayışını tespit etmeye çalışan Zwemer, *El’Akaid-ul-Wathaniya fi Diyanati-l-Messihya (Hıristiyanlık Dinindeki Ulusal İnançlar)* kitabının yazarının, bu eserinde, Yeni Ahit’te anlatılan “çarmıha gerilme” olayına büyük bir nefret duyduğunu aktarmıştır. *El-Manar*’da İsa’nın soyağacı, insan kökeni, Yahya ile ilişkileri, Beytanya ziyaretleri ve Son Akşam Yemeği’ndeki sarhoşluğu hakkında kaleme alınan son makalelerinde nefret dolu ifadeler kullanmıştır. Zwemer’in inancına göre İsa’ya yönelik “tüm bu suçlamalar”, eğitimli Müslümanların İncilleri kendi bakış açılarına göre yorumlamalarından kaynaklanmıştır.¹⁰⁰

İsa’yı yine olumsuz bir şekilde betimleyen *The Islamic Review (İslami İnceleme)* dergisinin bu konudaki düşüncelerini Zwemer şu cümlelerle aktarmıştır:

Kendisiyle hiçbir akrabalığı olmayan kadınları severdi, “İsa Marta’yı, kız kardeşini ve Lazar’ı severdi.”¹⁰¹ Şarap içerdi. “Size şunu söyleyeyim, Babamın egemenliğinde sizinle birlikte tazesini içeceğim o güne dek, asmanın bu ürününden bir daha içmeyeceğim.”¹⁰² Ve

⁹⁶ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 262.

⁹⁷ bk. Mar. 11:12-14.

⁹⁸ Mar. 15/34.

⁹⁹ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 262-263.

¹⁰⁰ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 263.

¹⁰¹ Yu. 11: 5.

¹⁰² Mat. 26: 29.

başkalarına da içirirdi.¹⁰³ “İsa, bana neden iyi diyorsun? dedi. İyi olan yalnız biri var. O da Tanrı’dır.”¹⁰⁴ burada İsa günahsız olmadığını itiraf etmektedir. Kısacası, Eski ve Yeni Antlaşma’nın kararına göre, İsa doğası gereği ve Yasa’ya göre günahkârdı. Eğer günahkârı, Hıristiyan öğretilerine göre başkalarının günahlarına kefaret edemez. Dolayısıyla İsa hiçbir şekilde tüm Hıristiyanların günahlarını üstlenemez. Hıristiyan dostlar, bu yakışsız ve hayali kefaret fikrinden vazgeçin ve Meryem oğlu İsa’nın bu dünyada ve gelecek dünyada şanlı olduğunu az ama öz sözlerle anlatan Kutsal Kitap’a inanın.¹⁰⁵

Zwemer’in eserlerinde bahsettiklerine bakarak denilebilir ki Hz. İsa’nın, Hıristiyanlarca Tanrı’nın oğlu olarak kabul edilmesi eğitilmiş Müslümanları rahatsız etmekle kalmamış aynı zamanda öfkelenmiştir. Bu bağlamda Bağdatlı Şeyh Abdülhâk, 1903 yılında¹⁰⁶ “The Final Word of Islam to Europe” (“İslam’ın Avrupa’ya Son Sözü”) başlığında bir makale kaleme almıştır. Makaledeki dikkat çekici meydan okumanın sahibi Abdülhak’â göre, Müslümanlar dünyayı yalnızca inananlar ve inanmayanlar olarak görür. İnananlara karşı sevgi, yardımseverlik ve kardeşlik beslenirken; inanmayanlara hor görme, iğrenme, nefret ve savaşla yaklaşılır. İnanmayanlar arasında, Allah’ı tanıyıp ona dünyevi nitelikler atfeden, oğul ya da anne isnat eden Hıristiyanlar en nefret edilenlerdir. Bu çerçevede, Avrupalı gözlemcilerin bilmesi gereken şudur: Bir Hıristiyan, yalnızca Hıristiyan olduğu gerçeği nedeniyle, insanlık onurunu kaybetmiş kör bir kişi olarak görülür.¹⁰⁷

Öte yandan Zwemer, eğitilmiş Müslümanların Hıristiyanlığa ve daha özelde İsa’ya dair yaptıkları araştırmaların bir bakıma Hıristiyan dünyasının açığını bulmaya çalışan Müslümanlara yardımcı olduğunu itiraf etmiştir. “Hıristiyanlığın sadece ateş altında olmadığını aynı zamanda Müslümanların, birlik olamamızın gerçek bir güç eksikliği olduğunun da farkında olduğunu gösteriyor” itirafında bulunan Zwemer,¹⁰⁸ bu düşüncesini şu alıntıyı göz önünde bulundurarak yapmıştır:

Kikuyu’daki¹⁰⁹ Protestan toplantısında yapılan dindar görünümündeki sahtekârlık, yüzeysel bir gözü bile kandırmak için fazla apaçık ortadadır. Protestan mezhepleri, en temel karakterdeki inanç farklılıkları nedeniyle birbirlerinden açıkça ayrılmıştır. Tüm Protestanlar Teslis’e inanıyor mu? Birçoğu neredeyse Hıristiyan olmayan dinler gibi üniteriyendir. Tek bir ortak vaftize inanıyorlar mı? Bazıları vaftizin sadece zararsız su olduğunu, bazıları tüm

¹⁰³ bk. Yu. 2: 6-10.

¹⁰⁴ Mar. 10/18; bk. Mat. 19:17.

¹⁰⁵ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 263-264.

¹⁰⁶ Amjad Muhsen al-Dajani, *The Islamic World Journal 1893-1907 and the Anti-Nationalist Pan-Islamism of the Hamidean Policy* (UK: Cambridge Scholars Publishing 2024), 89.

¹⁰⁷ Zwemer, *The Moslem World*, 166-167; Zwemer, *Islam: A Challenge to Faith*, 224-225.

¹⁰⁸ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 259.

¹⁰⁹ Kenya yaylalarında yaşayan bir halk topluluğu.

günahları giderdiğini, bazıları çocuklara verilmesi gerektiğini, bazıları da reşit olanlara saklanması gerektiğini savunur. Hepsi Azizler Cemaati'ne inanıyor mu? Birçoğu buna her türlü farklı anlamda inanıyor. Bazıları, hayattaki Hıristiyanların, ölmüş diğer Hıristiyanlar için yine merhum Hıristiyanlara dua edebileceğini savunur. Diğerleri bunu reddeder ve burada veya bundan sonra hiç kimsenin birbirini bilemeyeceğine veya birbirleriyle hiçbir şey yapamayacağına inanır. Kikuyu'da "birlik"lerinin evrensel bir maddesi olduğunu iddia ettikleri "Tek Katolik Kilisesi"ne inanıyorlar mı? Öte yandan, çok azı herhangi bir şekilde Tek Katolik Kilisesi'ne inanıyor. Günahların bağışlanmasına inanıyorlar mı? Çoğu inanmıyor ve inandıklarını söyleyenlerin konuyla ilgili çok farklı fikirleri var. Bir Protestan rahip veya piskopos, önceki piskoposlar tarafından düzenli olarak kutsanmalı mıdır? Piskoposlar tarafından kutsanmayan herhangi laik bir kişi, rahip veya papaz olabilir ve din adamı olarak ders verebilir mi?¹¹⁰

5. Zwemer'e göre (Hz.) Muhammed'in İsa Mesih'in Yerine Geçmesi

Hıristiyan olmayan bir kişinin, İsa Mesih'e bir Hıristiyan kadar önem vermemesi Zwemer açısından bir "suç ve günah" olarak telakki edilmiştir. Müslümanlar söz konusu olduğunda Zwemer bu düşüncesini "İslam dünyasının korkunç günahı ve suçu, Mesih'in yüceliğini bir başkasına [Hz. Muhammed'e] vermeleridir." ifadesiyle dile getirmiştir. İsa'ya verilmesi gereken değer Müslümanlarca (Hz.) Muhammed'e verilmesi Zwemer'i oldukça rahatsız etmiştir. Bu konuda o, İsa'nın Kur'an'da edindiği mevki¹¹¹ ne olursa olsun, İslam peygamberleri arasındaki onurlu yeri hakkında ne söylenirse söylesin yine de Müslümanların büyük çoğunluğunun "Meryem'in Oğlu İsa" hakkında çok az şey bilip çok az düşündüklerini öne sürmüştür. İsa'nın Müslümanların gönüllerinde veya yaşamlarında yeri olmadığını dile getirmiştir. Bu bağlamda sadece İsa değil, gelmiş geçmiş bütün peygamberler (Hz.) Muhammed'in takipçisi olmuştur. O, önceki vahiylerin mühürleyicisi olarak kabul görmüştür.¹¹²

Zwemer'in anlattıklarına göre, Müslümanlar için İsa ne cennette ne de tarihte en yüce yeri işgal eder, çünkü (Hz.) Muhammed hemen onun yerini almıştır.¹¹³ İslam geleneği irdelendiğinde, okuma yazma bilmeyen sıradan Müslümanların kalplerine bakıldığında İsa yerine (Hz.) Muhammed'in görüleceğine dikkat çeken Zwemer, (Hz.) Muhammed'in bir şekilde İsa'dan üstün gelip onun yerine geçtiğini bildirmiştir. Bu husustaki düşüncesini "tüm Müslümanların

¹¹⁰ Zwemer, *Mohammad or Christ*, 258.

¹¹¹ Daha önce de üzerinde durulduğu gibi Zwemer, Kur'an'da bahsedilen İsa karakterini "üzücü bir karikatür" olarak nitelendirmiştir. Kırş Samuel M. Zwemer, *The Cross Above the Crescent* (Michigan: Zondervan Publishing House, Grand Rapids 1941), 69; Zwemer, *Islam: A Challenge to Faith*, 93; Zwemer, *The Moslem World*, 65; Zwemer-Brown, *The Nearer And Farther East*, 20.

¹¹² Zwemer, *The Cross Above the Crescent*, 69.

¹¹³ Zwemer, *The Disintegration of Islam*, 185.

kalplerinde [Hz.] Muhammed İsa'yı gölgede bırakıp ondan üstün gelmiştir" ifadesiyle beyan etmiştir. Öte yandan bu konuda Müslümanların son derece hassas olduğu anlaşılmaktadır. İsa'nın şanının yüceltecek girişimlere karşı Müslümanlar tepkisiz kalmamaktadır. Örneğin, Mısır'daki bazı devlet okulları Noel tatili için derslere ara verdiğinde İslami bir gazete olan *El 'Alam* bu olayı şiddetli bir şekilde protesto etmiştir.¹¹⁴

Bu konudaki rahatsızlığını gizlemeyen Zwemer, Kur'an'da İsa'ya atfedilen değer de samimi olmadığı iddiasını, İsa'nın havarilerinden olup ona ihanet eden Yahuda İşkariyot örneğine de değinerek şu şekilde belirtmiştir:

İslam, enkarnasyonu ve kefareti reddeder. Bu nedenle, Kurtarıcı'mıza verdiği tüm iyi isimler ve unvanlarla İslam, İnsan Oğlu'na [İsa] bir öpücükle ihanet ederek sahte dinler arasında Yahuda İşkariyot olduğunu kanıtlar. [Hz.] Muhammed, takipçilerinin kalplerinde ve yaşamlarında Mesih'in yerini gasp etti. [Hz. Muhammed'in] sözü onların yasası ve yaşamı onların idealidir. Her dinin kendi idealleri vardır ve nadiren bunların üzerine çıkar. Tüm dindar Müslümanlar peygamberlerini mükemmelliğin ideali ve davranış modeli olarak görürler. Mükemmel olmak, [Hz.] Muhammed gibi olmaktır. İslam dünyasının en büyük günahı ve suçu, Mesih'in şanını bir başkasına [Hz. Muhammed'e] vermesidir.¹¹⁵

Zwemer'in başka bir iddiasına göre, İsa'ya hak ettiği değeri vermeyip (Hz.) Muhammed'i daha üstün göstermeye çalışan bazı Müslümanlar, İsa'nın hayatına dair unsurları (Hz.) Muhammed'e uyarlamışlardır. Bu iddiaya göre, İsa'nın hayatının her ayrıntısı, siyer müellifleri ve (Hz.) Muhammed'in müntesipleri tarafından "taklit edilmiş" ve "parodileştirilmiştir".¹¹⁶ Koelle'nin düşüncelerine¹¹⁷ atıfta bulunan Zwemer, Yeni Ahit'teki İsa'nın tüm ihtişamını alıp (Hz.) Muhammed'e atfetmeye çalışan Müslümanların, Peygamberlerini İsa ile eşit ve hatta ondan daha üstün kılmaya çalıştıklarını öne sürmüştür. Buna göre İsa'da olduğu gibi (Hz.) Muhammed'e de "önceden var" olma atfedilmiş,¹¹⁸ soyağacı İbrahim'den Âdem'e kadar uzatılmıştır.¹¹⁹ Bir melek, (Hz.) Muhammed'in ana rahmine düşeceğini, doğumunu, taşıyacağı ismi duyurmuştur.¹²⁰ (Hz.) Muhammed, İsa gibi, çocukluğunda kaybolmuş, yeniden bulunmuştur.¹²¹ On iki yaşına geldiğinde özel bir yolculuğa çıkmıştır.¹²² Davetine başladıktan sonra, yine İsa gibi, şeytani

¹¹⁴ Zwemer, *The Moslem Christ*, 166.

¹¹⁵ Zwemer-Brown, *The Nearer And Farther East*, 21.

¹¹⁶ Bir şeyi beceriksizce, gülünç ve zayıf şekilde taklit etmek.

¹¹⁷ bk. S.W. Koelle, *Mohammed and Mohammedanism* (London: Rivingtons 1888), 242-372.

¹¹⁸ İsmail b. Muhammed el-Cerrahi Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs anmâ İštehera mine'l- Ahâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, thk. Yusuf b. Mahmûd el-Hac Ahmed (Dimeşk: Mektebetü İlimi'l-Hadîs, 1988), 2: 129.

¹¹⁹ bk. Müslim, "Fedail", 2276.

¹²⁰ bk. İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 1/212-214.

¹²¹ bk. İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/224-225.

¹²² bk. İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/241-245.

ayartmanın dikkate değer bir çilesinden geçmiştir, on iki havari seçmiştir. Düşmanları kendi evindekilerdi ve görünmeyen dünyadan gelen ruhlar tarafından, kendisine gönderilenlerden daha kolay tanınmıştır. Başka bir ifadeyle cinlerin İsa'yı tanınması gibi, cinler (Hz.) Muhammed'in elinden İslam'ı kabul etmiştir.¹²³ "İsa'nın Başkalaşımı" (Transfigürasyon),¹²⁴ (Hz.) Muhammed'in göğe yükselişi sayesinde gölgede kalmıştır. İslami gelenekte "miraç" olarak bilinen bu olayda (Hz.) Muhammed önceki tüm peygamberlerle kişisel bir iletişim kurmuş; İsa'yı ikinci cennette çok aşağıda bırakmış, kendisi de yedinci cennete çıkıp Tanrı ile birlikte yiyip içmiştir.¹²⁵ Öte yandan (Hz.) Muhammed'in bedeni, İlahi Varlık'ın yaşadığı gerçek tapınak olarak görülmüştür. Peygamberliğin ilahi mührünü taşımıştır. Ellerini koyarak ilahi faydalar sağlamıştır. Ayrıca "Rab'bin Akşam Yemeği" gizeminin bir parodisi olarak, (Hz.) Muhammed kendi kanının içilmesini onaylamıştır.¹²⁶ Malik bin Sinan (Hz.) Muhammed'in yarasından akan kanı yutunca Peygamber, "Kimin kanı benimkine dokunursa, onu cehennem ateşi yok etmeyecektir."¹²⁷ diye haykırmıştır.¹²⁸

İncillerde bahsedilen İsa'nın mucizeleri, hatta Müslümanlar tarafından kabul edilen fantastik mucizeleri bile İslami gelenek tarafından (Hz.) Muhammed'e atfedilen mucizelerle karşılaştırıldığında önemsiz kalmıştır. Aç bir kalabalığı bir avuç hurmayla doyurmak,¹²⁹ körlerin gözlerini açmak,¹³⁰ hastaları iyileştirmek,¹³¹ çorak toprakları verimli tarlalara çevirmek ve ölüleri diriltmek,¹³² tüm bunlar ve daha pek çok şey (Hz.) Muhammed'e atfedilmiştir.¹³³

Zwemer'in iddiasına göre (Hz.) Muhammed, yaşamında olduğu kadar ölümünde de İsa'ya benzetilmiştir. Örneğin, (Hz.) Muhammed'e ölümü önceden haber verilmiş ve isteseydi bu ölümden kaçabilecekken ölümü özgürce kabul edip bir şehit olarak ölmüştür. Çektiği acılar

¹²³ bk. El-Cin 72/1-2; el-Ahkâf 46/29-31.

¹²⁴ Başkalaşım (Transfigürasyon) İsa Mesih'de zuhur eden bir görünüm veya görünüş değişikliği olup madde ya da beden değişimini değildir. İsa'nın yüzünde ve giysilerinde görülen bu olayın son derece görkemli olduğu kabul edilir. Çok yönlü olan bu olay şu üç özelliği ile önem arz etmektedir: Mesih'in kişiliğinin ve misyonunun tanrısallığını en kutsal ve gizemli şekilde tasdik etmek, Musa ve İlyas'ın görünümü ve konuşmasıyla havarilerin imanını, ayrı bir ruhani âlemin varlığının deliliyle desteklemek ve Baba'nın "Bu benim sevgili Oğlumdur, O'nu dinleyin." şeklindeki duyulabilir beyanı ile İsa Mesih ile diğer peygamberler arasında net bir ayırım göstermek (Philip Schaff, "Transfiguration", *A Dictionary of the Bible* (Philadelphia: American Sunday-School Union 1880), 876). Ayrıca bk. Mat. 17:1-9; Mar. 9:2-8, Luk. 9:28-36.

¹²⁵ bk. el-İsrâ 17/1; en-Necm 53/13-18; Buhârî, "Salat", 1; Müslim, "İman", 259.

¹²⁶ Zwemer, *The Moslem Christ*, 161-163.

¹²⁷ bk. Muhammed b. Sa'd, *Tabakât*, çev. Abdurrahman Elmalı-Mehmet Akbaş (İstanbul: Siyer Yayınları 2015), 4/412-414.

¹²⁸ Zwemer, *The Moslem Christ*, 164.

¹²⁹ bk. Müslim, "Eşribe", 143; Tirmizi, "Menakıb", 47 (No. 3839).

¹³⁰ bk. Kadi 'İyaz, *Şifa-i Şerif*, çev. Naim Erdoğan-Hüseyin s. Erdoğan (İstanbul: Bedir Yayınları, ts.) 321; Tirmizi, "Deavât", 119 (No.3578).

¹³¹ İyaz, *Şifa-i Şerif*, 320-323.

¹³² İyaz, *Şifa-i Şerif*, 319.

¹³³ Zwemer, *The Moslem Christ*, 164.

erdemli görülmüştür. Günahı alıp ona inananların cennete girmesine yardımcı olmuştur. Zwemer'i böyle düşünmeye iten sebep ise Koelle'nin de kitabında zikrettiği Hz. Ali'den gelen şu rivayettir:¹³⁴

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) cenazesinden üç gün sonra bir Arap geldi ve o yüce kişinin (Peygamber'in) kabrinin üzerine kapanarak kabirden bir avuç toprak alıp başına serpti. Sonra şöyle seslendi: "Ey Allah'ın Elçisi! Sen söyledin, biz senden duyduk. Sen Allah'tan aldın, biz de senden aldık. Sana indirilen o yüce ayetten öğrendik: 'Eğer nefislerine zulmettiklerinde sana gelseler ve Allah'tan bağışlanma dileseler, Peygamber de onlar için bağışlanma dileyseydi, elbette Allah'ı tövbeleri kabul eden, merhametli bulurlardı.' (Nisa Suresi, 4/64). Ben de nefsimi zulmettim, günahlarımı çoğalttım. Ama sana, şaşkın ve günahkâr bir hâlde geldim ki, sen benim için Allah'tan bağışlanma dileyeydin." Bunun üzerine, Peygamber'in kabrinden üç kez şu sesin duyulduğu rivayet edilmiştir: "Bağışlandın, bağışlandın, bağışlandın."¹³⁵

Son olarak belirtmelidir ki Zwemer'e göre, İslami gelenekte kendine yer bulan bütün bu "insanüstü özellikler ve ilahi ihtişamların" (Hz.) Muhammed'e atfedilmesinin yanı sıra o, kendisinden önceki tüm peygamberlerin tanıklık ettiği bir peygamberdir. Geleneksel İslam anlayışına göre Allah bu hususta şöyle demiştir: "Hz. İsa'ya 'Muhammed'in doğru olduğunu ilan et ve ona inan ve halkına da onun zamanına ulaşanların ona inanmalarını söyle. Ey Bakire'nin oğlu, yani, Ey İsa, bil ki, Muhammed olmasaydı, Âdem'i ve Cennet'i ve Cehennem'i yaratmazdım." Bunun yanı sıra Allah tahtı yaptığında taht, üzerine "Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Muhammed Allah'ın elçisidir." yazana kadar sarsılmış ve sabit durmamıştır.¹³⁶

Sonuç

20. yüzyılda Hıristiyan misyonerliğini savunan ve İslam'ı eleştiren bir oryantalist olarak Samuel M. Zwemer, İslam'ın Hıristiyanlıkla olan temel farklarını vurgulayan eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle Müslümanların İsa Mesih anlayışını yalnızca teolojik değil aynı zamanda sosyokültürel bir perspektifle incelemiştir. Müslümanların bu anlayışının, Hıristiyanlıktaki İsa anlayışıyla karşılaştırıldığında oldukça farklı olduğunu bildirmiştir. Müslümanların İsa'ya verdiği değer çok sınırlı olduğunu ve bu durumun Hıristiyanlıktaki İsa'nın doğasına ilişkin merkezî öğretiyi doğrudan bir çatışma yarattığını belirtmiştir. Buna göre, Müslümanlar Hıristiyanlıktaki İsa'yı reddetmişler ve bunun yerine farklı bir İsa figürü sunmuşlardır. Hıristiyanlar, İsa'yı Tanrı'nın oğlu ve insanlığın kurtuluşu için çarmıhta ölmesi ve ölümünden sonra tekrar dirilmesi gereken bir Tanrı olarak kabul ederken, Müslümanlar bu görüşü tamamen reddetmişlerdir. Onlara göre,

¹³⁴ Zwemer, *The Moslem Christ*, 164.

¹³⁵ Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 373-374.

¹³⁶ Zwemer, *The Moslem Christ*, 165-166.

İsa bir Tanrı olmadığı gibi çarmıha gerilip ölmemiştir. Müslümanlara göre, İsa yalnızca Allah'ın bir kulu ve peygamberdir, onun tanrısal bir yönü yoktur. Dolayısıyla, Hıristiyanlar için İsa'nın çarmıhta ölmesi Tanrı'nın kurtuluş planının bir parçasıyken, Müslümanlar açısından bu düşünce saçma ve reddedilmesi gereken bir inançtır.

Öte yandan Hıristiyanlığın temel sembolü olan haç, Hıristiyanlar için İsa'nın ölümünü simgeleyen kutsal bir değerken, Müslümanlar için Hıristiyanlık inancının yanlışlığını ifade eder. Müslümanlar, haç sembolünü reddederek İsa'nın çarmıha gerilerek günahların affedildiği anlayışını da reddetmiş olurlar. Müslümanlar, haç sembolüne duydukları derin nefretle, bu sembolü her türlü kutsallığın önünde bir yanlışlık ve sapkınlık olarak görmüştür. Zwemer de haç sembolüne karşı Müslümanlar arasında yaygın bir nefret olduğunu ve bu sembolün Hıristiyan inancını anlamada bir engel teşkil ettiğini belirtmiştir.

Zwemer, Müslümanların, İsa'yı yüceltmek yerine onu bir kenara itip (Hz.) Muhammed'i her bakımdan üstün tuttuğunu iddia etmiştir. Ona göre, Müslümanlar (Hz.) Muhammed'i İsa'nın yerini alan bir figür hâline getirmiştir. Onun yaşamı, İsa'ninkine benzer özelliklerle tasvir edilmiş, hatta İsa'ya özgü bazı olaylar ve mucizeler (Hz.) Muhammed'e uyarlanmıştır. Zwemer, bu tür paralelliklerin İsa'nın ilahi konumunu gölgede bırakmak için kasıtlı bir çaba olduğunu ileri sürmüştür.

Sonuç olarak, Samuel M. Zwemer'in değerlendirmeleri, Müslümanların İsa'yı ve haç doktrinini nasıl anladıklarını ve bu anlayışın, Hıristiyanlıkla İslam arasındaki en büyük teolojik çatışmalardan biri olduğunu ortaya koymuştur. Zwemer'in perspektifine göre, Müslümanların İsa Mesih anlayışı, Hıristiyanlığın ana inanç ilkeleriyle çelişmekle kalmayıp aynı zamanda İsa'nın yüceliğinin ve Hıristiyanlığın temel öğretilerinin açık bir şekilde çarpıtılmasıdır. Hıristiyanlar için asla kabul edilemez olan bu anlayış, İsa'nın tanrısal doğasını ve kurtuluş için yaptığı fedakârlığı görmezden gelmek, onun kurtarıcı rolünü yok saymaktır. Öte yandan Müslüman yazarlar, İsa'nın ve Hıristiyanlığın temel doktrinlerine yönelik sert eleştiriler yaparken Batılı eleştirmenlerin görüşlerinden de faydalanmıştır. Zwemer, bu tutumu Müslümanların dinî ve entelektüel bir savunma çabası olarak görmüş ve onların eleştirilerini de oldukça sert ve düşmanca bulmuştur. Ayrıca, eğitilmiş Müslümanların İsa ve Hıristiyanlık hakkındaki eleştirilerinin genellikle önyargılardan ve Hıristiyanlık karşıtı bir duruştan kaynaklandığını öne sürmüştür. Son olarak Zwemer, Müslümanların İsa Mesih anlayışını, Hıristiyan inancının temellerine bir meydan okuma olarak yorumlamıştır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrahi. *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs anmâ İštehera mine'l- Ahâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*. thk. Yusuf b. Mahmûd el-Hac Ahmed. 1. Cilt. Dîmeşk: Mektebetü İlmî'l-Hadîs, 1988.
- Al-Dajani, Amjad Muhsen. *The Islamic World Journal 1893-1907 and the Anti-Nationalist Pan-Islamism of the Hamidean Policy*. UK: Cambridge Scholars Publishing, 2024.
- Aydın, Mahmut. "Birbirine Tezat İki Farklı İsa Portresi 'Paskalya Öncesi İsa Versus Paskalya Sonrası İsa'." *Milel ve Nihal* 4/1 (Ocak 2007): 143-156.
- Aydın, Mahmut. *İsa Tanrı Mı? İnsan Mı? Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde İsa-Mesih'in Konumu Sorunu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Bakkal, Ali. "Hz. İsa'ya Atfedilen Mucizelerin Olağanüstülük Açısından Tahlili." *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2020), 66-85.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*. nşr. Mehmed Sofuoğlu. 5.Cilt. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 1987.
- Çetin, Hülya. *Hz. İsa'nın Dağdaki Vaazının Hıristiyanlık Açısından İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Doğan, Bilal. *Hıristiyanlıkta Asli Günah Doktrini (Pavlus-Pelagius Örneği)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. "Hıristiyanlık". *Dinler Tarihi*. ed. Mustafa Alıcı-Süleyman Turan. 425-478. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018.
- et-Tayâlisî, Ebû Davud, Süleyman b. Davud. *Müsned-i Ebî Davud et-Tayâlisî*. thk., Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türki (Mısır, 1999), I-IV, IV, 241, h.no: 2626; IV, 301, h.no: 2698
- Gören, Arif. *Erken Dönem Hıristiyanlıkta Mesih İsa'nın İkinci Gelişi (Parousia) Beklentisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2023.
- Gül, Ahmet. *Haçın Hıristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Güngör, Muhammed. "İslam Dünyasına Gönderilen Misyon Elçisi, Samuel Marinus Zwemer ve İslam'a Bakışı". *Dini Araştırmalar* 17/44 (2014), 189-208.
- Güngör, Muhammed. *Amerikalı Oryantalist Misyoner Samuel M. Zwemer ve Eserlerinde İslam Algısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Halid, Halil. *The Crescent versus The Cross*. London: Luzac & Co., Great Russell St., 1907.
- İbn Hişam. *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*. çev. Hasan Ege. 1. Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İyaz, Kadı. *Şifa-i Şerif*. çev. Naim Erdoğan-Hüseyin s. Erdoğan. İstanbul: Bedir Yayınları, ts.
- Karahan, Harun Dünder. "Hıristiyanlığa Göre Vahyin Gerçekleşme Şekilleri." *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 4/1 (2020), 305-324.
- Katar, Mehmet. "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)." *İslâmî Araştırmalar* 3/20 (2007), 329-350.
- Koelle, S. W. *Mohammed and Mohammedanism*. London: Rivingtons, 1888.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2011.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2001.
- Leeder, S. H. *Veiled Mysteries of Egypt and the Religion of Islam*. New York: Charles Scribner's Sons, 1913.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhîh*. nşr. Mehmed Sofuoğlu. 1.Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1988.
- Sa'd, Muhammed b. *Tabakât*. çev. Abdurrahman Elmalı-Mehmet Akbaş. 4. Cilt İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- Sak, Ramazan vd. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 227-250.
- Sayar, Serkan. "İsâ-Mesîh ve Pavlus Ekseninde Hıristiyan Geleneğinde Kurtuluş". *Tetkik* 2 (Eylül 2022), 447-463.
- Schaff, Philip. *A Dictionary of the Bible*. Philadelphia: American Sunday-School Union, 1880.
- Tarakçı, Muhammet. "Hıristiyanlık'ta Vahiy Anlayışı." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2, 2003, 171-201.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*. nşr. Abdullah Parlayan. 2.cilt. b.y:

2004.

Wilson, J. Christy. *Apostle to Islam*. Michigan: Baker Book House, Grand Rapids, 1952.

Yeşilyurt, Muhammet. "Kardeşlik Olgusunun Yeni Ahit'teki İzdüşümü." *Ortadoğu ve Göç* 13/1 (2023), 40-74.

Yurduseven, Nurullah Haydar. *Erken Hristiyanlıkta İsa'yı Tanımlayan Kristolojik Bir Unvan Olarak "Tanrı Oğlu" İfadesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2023.

Zwemer, Samuel M. "Our evangel and Islam". *The Moslem World* 26/2 (1968), 109-112.

Zwemer, Samuel M. *Christianity the Final Religion*. Michigan: Erdmans-Sevensma Co., Grand Rapids, 1920.

Zwemer, Samuel M. *Dynamic Christianity and the World Today*. London: The Inter-Varsity Fellowship of Evangelical Unions, 1939.

Zwemer, Samuel M. *Islam: A Challenge to Faith*. New York: Laymen's Missionary Movement, 1907.

Zwemer, Samuel M. *Mohammed or Christ*, New York: Fleming H. Revell Company, t.y.

Zwemer, Samuel M. *The Cross Above the Crescent*. Michigan: Zondervan Publishing House, Grand Rapids, 1941.

Zwemer, Samuel M. *The Disintegration of Islam*. New York: Fleming H. Revell Company, 1916.

Zwemer, Samuel M. *The Moslem Christ*. New York: American Tract Society, 1912.

Zwemer, Samuel M. *The Moslem World*. New York: Student Volunteer Movement For Foreign Missions, 1907.

Zwemer, Samuel M. *Thinking Missions with Christ*. Michigan: Zondervan Publishing House, Grand Rapids, 3. Baskı, 1935.

Zwemer, Samuel M.-Brown, Arthur Judson. *The Nearer and Farther East*. New York: The Macmillan Company, 1908.